

A. H. TAMMSAARE

EESTI KIRJANIKKUDE LIIDU VÄLJAANNE
TARTU 1938

A. H. TAMMSAARE

KIRJUTISI TA 60. SÜNNIPÄEVA
PUHUL

ED. HUBEL, A. LOORING, K. MIHKLA, M. SILLAOTS

3490.

ÄRATRÜKK „LOOMINGUST“
EESTI KIRJANIKKUDE LIIDU VÄLJAANNE
TARTU 1938

2.

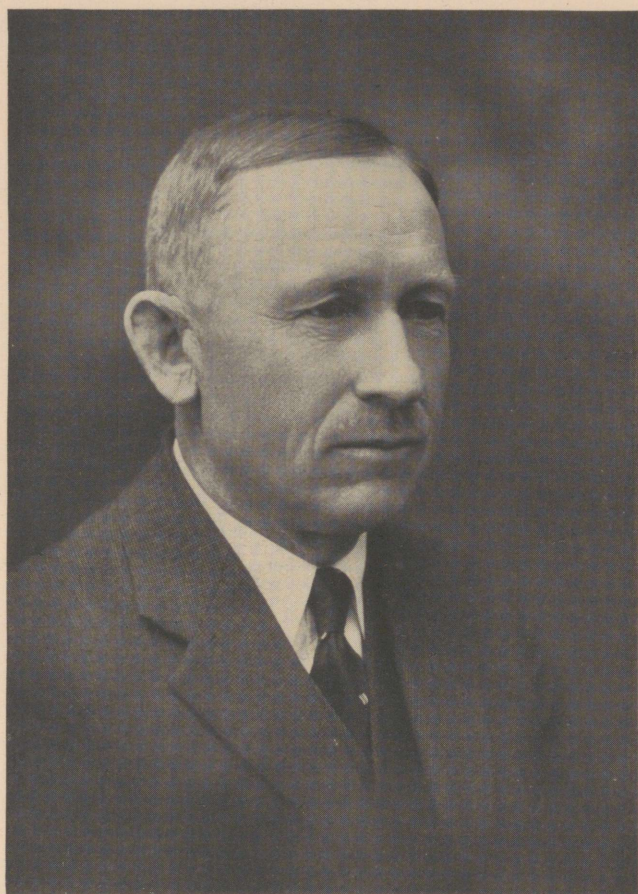

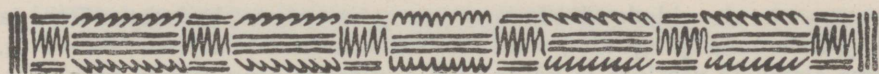
*See raamat on ilmunud
30 nummerdatud eksemplaris*

N^o .....

B-836

Kaasaegse juubeli puhul

Kes nelja-, viiekümne-aastaselt ei tunne elu traagikat, see on mõistuselt piiratud, — nii umbes ütleb keegi filosoof.

Tammsaare on varakult aimanud traagilise põhi-
toonini ülekaalu elus. See selgub tema teoste üldmeele-
olust kui ka tegelaste saatusest. Tal ei tarvitsenud saada poolesaja-
aastasteks, et tunnetada: tõde võib otsida, õigust võib taotleda, aga see
on ka kõik. Rahuldugem otsinguist ja taotlusist, alistugem saatusele,
kes meist tugevam.

Vaikne, naerata, resigneeriv pessimism — see on Tammsaare
hingehoiak kuuekümnendal eluaastal. Targa skepsiseni on ta jõud-
nud, tõdede relatiivsuse tunnetusele.

Käidud tee pole olnud lai ega sile, eriti see osa, mis eespool viie-
kümnendat versteposti. Siis, kui ilmusid Tammsaare esimesed raa-
matud, ei olnud meil veel kultuurkapitali, kes nüüd algajale kohe
oma toetusega appi tõttab. Siis tuli veerandsada aastat ajakirjanduse
alal ja tõlkeid tehes ülalpidamist teenida, et selle kõrval võimalik
oleks ka kirjandusega teotseda. Alles iseseisvuse ajal oli lahedamaid
võimalusi niisuguse romaani kirjutamisele asuda, nagu on *Tõde ja
õigus*. Pidagem ka meeles, et tol ajal, kui Tammsaare ja tema-ealised
lõid oma esimesed teosed, tuli rohkesti jõudu kulutada keeleliste
väljendusvahendite leidmisele, sest enamasti kõik teadmised olid
omandatud võõras keeles. Võõrkeele mõistetele tuli eesti keeles
vasteid leida. Siis puudus veel *Õigekeelsuse-sõnaraamat*, kõnelemata
erialade sõnastikkudest. Algas ju meie keele rikastamine eriteadlaste
poolt suuremate tulemustega alles iseseisvuse ajal.

Kui kõigest neist raskusist hoolimata Tammsaare suutis anda juba
enne iseseisvust tähelepanuväärivaid teoseid, kui ta päärst seda on
annud *Kõrboja peremehe* ning *Tõe ja õiguse*, mis jäävad oma aja-
järgu tunnetuste ja elamuste sügavaks kajastuseks, siis ei tule meil
tema kuuekümnenda juubeli puhul üksnes kõrgelt hinnata tema an-
net ja tema teeneid kirjanduse alal, vaid ka imetleda tema visadust ja
väsimatust eneseteostuses.

Aastad lähevad, ilma et meil tarvis oleks end selleks vähimalgi
määral pingutada. Seepärast pole aastate hulk iseenesest kellelegi
teeneks ega tarvitse anda vähimalgi määral põhjust juubeldamiseks.
Teened on alles pingutuste, töö ja vaeva tulemus. Tööks kirjaniku

kutses ei tule pidada ainult laua juures istumist, aktiivset mõtte- ja kujutlusvõime pingutust, vaid ka välismaailma muljete vastuvõttu, oma elamuste vaatlust ja kõige selle kuulamist ning mõista püüdmist, mis meile maailm ütleb; mis meile ütleb õitsev lill, rahvaste allutamine teiste rahvaste läbi, tähtedes taevas, kodusõja koledused, neitsi pale, kuriteod ja karistused. Kõige enam annavad kirjanikule ta elamused, nende hulgas kannatused, olgu need siis enese või kaasinimeste omad. Lugeses *Tõde ja õigust* me näeme, kuidas autorile lähedaste inimeste kannatused on tema hinge sulatisahjust läbi käies puhastunud, kristalliseerunud ja sõnakunstiks saanud.

Elu väliseid raskusi üldiselt austatud juubilaril sügispäevade tulekul võib ja tulebki kergendada. Aga see ei suuda teda takistada nägemast ning mõtte ja südame kaudu tunnetamast elu traagilist põhitooni, mis sisendab paratamatult skepsist ja resignatsiooni.

Nähku ta maailma oma prisma läbi tumedalt ja heledalt ja olgu tal tervist ning tahet jätkata loomingu oma tõe ja õiguse vaimus!

Ed. Hubel

A.H. Tammsaare üliõpilasaastad

Anton Hansen-Tammsaare on jõudnud kuuekümneme eluaastani — see on kaunis pikk tee. Selle kestes on elatud üle kaks revolutsiooni ja rida pinevaid võitlusaastaid. Tammsaare on tunnustatud eesti kirjanduse suurmeistriks, tema töid on tõlgitud võõrkeeltesse, tema tööde üle on ilmunud iseseisvaid esseid ja uurimusi, tema on eestlane, kellele juba eluajal on püstitatud ausammas, ja ometi tema elust, neist tingimustest ja oludest, milles on sündinud tema looming, ei tea me midagi nimetamisväärset; eluloolised teatmed temast on surutud vaid kolmele-neljale leheküljele. Tuntakse ainult Tammsaare loomingut, mitte kuigi palju Hanseni isikut.

Tammsaare on vaikust, üksindust ja eraklikku elu armastav kirjanik-mõtletaja, kes liigub ainult kõige kitsamas sõprusringis. Kõige selle juures ei või teda pidada eluvõõraks, elust võõrdunuks; otse vastupidi, radikaalse maailmavaatega mõtletajana ja võitlejana oma tõekspidamiste eest on ta alati elulähedane. Tema ainsaks relvaks on teritatud sulg, teised võitlusvahendid on talle võõrad.

Olgu alljärgnevad põgusad jooned juubelpäevaks tagasihoidlikuks lisandiks kirjaniku eluloole.

1

Tammsaare omandas keskkhariduse H. Treffneri eragümnaasiumis, võideldes nagu tollal enamik selle kooli eestlastest kasvandikke majanduslike raskustega. 1903. a. kevadel oli ta nii kaugel, et võis minna küpsuseksamile. Eksamid õiendas ta Narva gümnaasiumi juures aprilli ja mai kuus, ning sai 28. mail 1903. a. gümnaasiumi lõputunnistuse (nr. 452).

Gümnaasium oli küll lõpetatud, kuid majanduslikud võimalused ei lubanud mõelda edasiõppimisele ülikoolis. Neljaks õppeaastaks peab ta oma haridustee katkestama, et teenida igapäevast leiba ajakirjanikuna. Alles kahekümneüheksa-aastase mehena avaneb tal võimalus õpinguid ülikoolis jätkata. Ka nüüd ei olnud see võimalik muidu kui pidi selleks tegema laenu. 1907. a. sügisel jätab ta maha ajakirjaniku kutse ja asub Tartu. Elu Tallinnas ei olnud talle enam kuigi meeldiv, sest ta oli poliitsei poolt alaliselt jälitav, mitte kui mõni revolutsionäär, vaid kui lihtne radikaalse ajalehe toimetuse liige.

25. augustil (kõik kuupäevad on märgitud v. k. j.) esitab ta Tartu keiserliku ülikooli rektorile palve, et teda vastu võetaks õigusteadus-

konna vabakuulajaks üliõpilase õigustega (ERKA: ÜA, A. Hansen, kantslei toimik. 1908). Õiendanud gümnaasiumi küpsuseksami ilma klassiliste keelteta, ei saanud ta kohe astuda täieõiguslikuks üliõpilaseks. Vabakuulajaks-olemine üliõpilase õigustega tähendas seda, et kui teatud aja jooksul õiendasid ära ladina keele eksami, siis võeti seni kuulatud semestrid arvesse.

Esimene semester vabakuulajana kulubki Tammsaarel peamiselt ladina keele õppimiseks. Ladina keelt oli ta õppinud juba Treffneri juures, aga jätnud selle rohke töö tõttu küpsuseksami ajal õiendamata. 15. detsembril 1907 palub ta ülikooli rektorit saata tema tunnistused Tartu Aleksander I nimelise gümnaasiumi direktorile, kus ta tahab õiendada ladina keele eksamit. See õiendatud, võib Tammsaare immatrikuleeruda juba täieõigusliku üliõpilasena (1. veebr. 1908).

Tammsaare asub nüüd juba innuga õigusteaduslikkude ainete kuulamisele ja õppimisele.

Õppejõududest oli eriti sümpaatne ja üliõpilaste poolt armastatud mees vanahärra rektor Passek. Tema huumorimeelt õppis Tammsaare juba tundma esimesel kohtumisel, kui ta läks rektori poole nõu küsima mingi tunnistuse asjus, mis polnud kõigiti korras. Rektor ütles: „Teie hakkate õigusteadust õppima, see on hea, eks te seal siis õpi, kuidas tuleb seadusest mööda hiilida.“

Passek oskas oma loenguid rooma õigusest teha huvitavaks, ühtlasi oli tal pikkade aastate jooksul rooma seadused pähe kulunud, ja ta võis loenguil neid vääramatult peast tsiteerida.

Eriti huvitasid Tammsaaret majandusteaduse küsimused ja ta valmistas prof. Miklaševskile ette poliitilises ökonomias ja statistikas korruga. Peale loengute ja kavas ettenähtud raamatute luges ta veel rohkesti nende ainete kohta muud kirjandust palju laialdasemalt kui seda üliõpilased tavaliselt tegid. Eksamil peale paari küsimuse esitamist tahtis professor teda kohe läbi kukutada ja käskis tulla teine kord. Tammsaare õiendas vastu: „Küsige mind veel, sest ma olen tõesti õppinud.“ Professor andis järele, kuid hakkas nüüd sõna tõsisel mõttes „pinnima“. Üle tunniajalise küsimise järel oli siiski selge, et Tammsaare teadis hästi ja ta sai mõlema aine eest kõrgeima hinde.

Õppemaksu tuli tol ajal maksta 20 rubla semestris, kuid juba teisel õppeaastal on Tammsaare maksust vabastatud. Õppemaksust vabastamise juures oli tingimuseks, et vähemalt pooled eksameist pidid olema õiendatud viiele.

Peale majanduslikkude ainete tundis Tammsaare erilist huvi ajalooliste ainete vastu, aineid aga, mis teda ei huvitanud, õppis ta ainult niipalju, kui seda nõuti eksamil läbisaamiseks.

Peale õigusteaduslikkude ainete on märgitud õpperaamatusse, et Tammsaare kuulanud inglise ja prantsuse keelt. Peale selle käis ta ka füüsika ja matemaatika loenguil.

Peale õigusteaduslikkude ainete tuli õiendada veel eksam saksa keeles. Eksamil nõuti saksa keelt niipalju, et võis teaduslikke töid lugeda ja neist aru saada. Selle eksami õiendamine ei nõudnud temalt mingit vaeva. Eksamil küsiti temalt:

„Mida olete Goethest lugenud?“

„Kõik,“ oli vastus.

„Kuidas on see võimalik?“

„See tähendab, kõik tema kogutud teosed.“

Rohkem temalt enam ei küsitud, viieks oli sellest küllalt (Teade A. H. Tammsaarelt).

Normaalse aja ülikoolis kuulanud, võib Tammsaare 31. märtsil 1911 välja võtta tunnistuse, et on kuulanud 8 semestrit, võtnud osa praktilistest töödest ja õiendanud ülikooli juures kõik nõutavad eksamid. Tollal kehtiva korra järgi tuli õiendada veel viis riigieksamit: tsiviilõiguses, -protsessis, kriminaalprotsessis, kaubandusõiguses ja rahvusvahelises õiguses. Riigieksamid tulid õiendada selleks määratud komisjoni ees. Need tahtis Tammsaare õiendada sama aasta kevadel. Ta sai aga õiendada ainult ühe riigieksami — tsiviilõiguse, sest ta haigestus raskelt ja pidi õpingud katkestama.

Erak, vaikust ja üksildust armastav on Tammsaare olnud noorusaastaist peale. Juba Treffneri juures õppides oli ta kinnine, endasse süvenenud. Gustav Suits kutsus teda *Kiirte* ümber koondunud noorte ringi, Tammsaare aga ei läinud, andis ainult kaastööd (vt. *Looming*, 1928, lk. 48). Väikese erandi moodustab siiski Tammsaare üliõpilas-aeg: neil aastail võttis ta päris elavalt ja aktiivselt osa Eesti Üliõpilaste Selts „Ühenduse“ elust ja tegevusest.

Tammsaare ülikooli tuleku ajal oli eesti üliõpilaselu koondatud kahe organisatsiooni, Eesti Üliõpilaste Seltsi ja E. Ü. S. „Ühenduse“ ümber. Viimane tekkis 1906. a. radikaalsete üliõpilaste koondumisest, kes ei leppinud E. Ü. S.-is tollal valitseva pastorliku vaimu ja osalt korporantidelt laenatud seltsi sisekorruga, ning kes juba sajandi vahetusel olid illegaalselt töötanud.

Seltsi asutaja-liige H. Palvadre tähendab asutamise kohta: „Arvati hädatarvilikuks luua uus eesti üliõpilaste koondis, mis edustaks ja toetaks radikaalsemat voolu, suhtuks sõbralikult 1905. a. liikumisse ja looks radikaalse maailmavaatega avalikke tegelasi. Uue seltsi ümber kavatseti koondada toetajate liikmete kujul kõiki vanemaid radikaalse ilmavaatega tegelasi, hoolimata sellest, kas nad ülikoolis on käinud või mitte.

Väljaspool akadeemilist peret saadeti kutsed „Ühenduse“ toetajaks liikmeks astumiseks muuseas E. Vildele, M. Martnale, P. Speekile, Ants Laipman-Laikmaale ja A. H. Tammsaarele.“

Üleskutsele vastab Tammsaare Tallinnast 3. aprillil 1907. a. järgmiselt (EÜS ÜA. Sissetulnud kirjad 1907—1910 nr. 3):

„Kõrgeste auustatud „Ühendus“!

Teile kaasa tundes, arvan ma siiski kohasemaks enne ennast millegagi kohustada, kui ma asjaga lähemalt tuttavaks olen saanud. Et mul selleks mitte väga kauges tulevikus loodetavasti täielik võimalus saab olema, siis vabandate ehk mind, kui ma praegusel silmapilgul Teie toetamiseks otsekoheseid sammusid ei astu.

Aupaklikult

A. Hansen.“

Nagu sellest kirjast nähtub, oli Tammsaarel 1907. a. alul juba kindel kavatsus esimesel võimalusel ülikooli astuda. 1907. a. sügissemestril ülikooli vabakuulajaks tulles astuski ta samal ajal ka EÜS „Ühen-

duse“ liikmeks. „Ühenduse“ asutamisele järgnenud ajal oli liikmete vahel üheks sagedasemaks vaidluse küsimuseks: millise maailmavaatega liikmeid seltsi vastu võtta? Millistele seisukohtadele jõuti, seda meenutab hiljem üks asutaja liige ja esimene esimees dr. vet. A. Arras:

„Meile kõigile oli selge, et „Ühendus“ peab pahempoolse ilmavaatega üliõpilaste koondis olema, kuid mõttet läksid lahku ainult kui kaugele paremale poole võib ta ulatada? Ühelt poolt, kui ma ei eksi, olid Palvadre, kadunud Paul Samon jt. selle poolt, et „Ühendusse“ ainult õigeusklikke marxiste vastu võtta, kuna mina soovitasin nõudmist üles seada, et meie seltsi liikmed peavad pooldama vähemalt radikaal-sotsialistlikku ilmavaadet. Vahete-vahel olid vaidlused nii elavad ja ägedad, et kahtlus tekkis ühise aluse leidmiseks, kuid lõppeks ühineti siiski laiemal alusel. Kui ma nüüd püüan seda tagant järele formuleerida, milles „Ühendus“ teistest üliõpilaste organisatsioonidest pidi lahku minema, siis oli:

- 1) maailmavaade, mis pidi vähemalt radikaal-sotsialistlik olema.
- 2) „Ühenduse“ liikmed pidid ennast arendama vabas vaimus, olles vaba igasugustest tagasikiskuvatest traditsioonidest;
- 3) ennast peale oma eriala ka põhjalikult harima ühiskondlikes ja filosoofilistes küsimustes, et ette valmistada endid rahvuspoliitiliseks kasvatus-tööks ja töötavate kihtide huvide kaitseks kapitali rõhumise vastu;
- 4) „Ühendus“ pidi vaba olema joomisest, millepärast ka „Ühenduse“ ruumides alkoholi tarvitamine keelatud oli.“

(EÜS ÜA: A. Arras J. Jansile 1926 — kiri EÜS „Ühenduse“ ajaloos jaoks).

A. Palvadre mälestuste järgi „ei tahetud seltsi asetada ühegi poliitilise partei platvormile, kuid ühtlasi kardeti, et ilma igasuguse kitsenduseeta liikmete poliitilise meelsuse kohta seltsi koosseis võib kujuneda niisuguseks, mis ei võimalda seatud sihtide saavutamist. Viimaks lepiti kokku, et uue koondise liikmed peavad poliitiliselt seisma pahemal pool eduerakonda (tookord ainuke legalne poliitiline partei Eestis) ja sõbralikult suhtuma sotsialistlikku ilmavaatesse.“ Seega EÜS „Ühendus“ erines täielikult saksa korporatsioonidest ja EÜS-st, nii oma vaimult kui sisekorrald.

Kuna Tammsaare õppis viis aastat Treffneri eragümnaasiumis ja astus ülikooli täiesti küpse noormehena, siis võib uskuda, et ta pidi tundma Tartu üliõpilaselu ja organisatsioonides valitsevat vaimu, ning et tema astumine EÜS. „Ühendusse“ ei sündinud mitte juhuslikult ega ebateadlikult. Tollal EÜS. „Ühenduses“ valitsenud vaimu ja ideede ringist tuleb ka otsida üliõpilase Tammsaare tõekspidamise ja maailmavaate kujunemise piirjooni.

Radikaalne vaim oli tollal Tartu üliõpilaskonnas võrdlemisi mõõduandev. 1907. a. Tartu üliõpilaste seas korraldatud ankeedi tulemusi avaldades nimetab vene tagurlik ajaleht *Russkaja Semlja* neid „kolledateks arvudeks“. Nimelt küsimusele: Kas teie tunnistate isikliku Jumala olemasolu? on vastanud 65% eitavalt. „65% on ateistid!“ õhkab *R. Semlja*. Ning veel hullem, neist ateistidest on 54% endised seminaristid. Sotsiaaldemokraate oli tollal Tartu ülikoolis 66%. (Vt. *Postimees*, nr. 22, 1908).

Tammsaare ei võtnud „Ühenduse“ elust osa küll mitte juhtiva isikuna, ta ei ole kuulunud kunagi juhatusse. Üldkoosolekul 5. veebr. 1909 seatakse ta üles abiesimehe kandidaadiks, kuid ta keeldub

(EÜS ÜA üldkoosoleku protokoll raamat 1907—1910). Küll on ta aga osa võtnud mitmesuguste toimkondade ja komisjonide tööst; peamiselt on ta olnud raamatukogu toimkonnas, kelle ülesandeks oli raamatukogu täiendamine ja valiku tegemine uute raamatute muretsemise suhtes, ja pidutoimkonnas. EÜS „Ühendus“ korraldas tollal iga aasta ühe suurema segaeeskavaga peo kehvemate üliõpilaste toetamiseks või oma raamatukogu täiendamiseks.

Seltsi üheks tähtsamaks ülesandeks oli referaatkoosolekute korraldamine. Olemasolevaist andmeist nähtub, et A. Hansen on kõnelnud 4. märtsil 1908 teemal „Uuemad voolud kirjanduses“, 30. sept. „Tolstoist“ ja 11. veebr. 1909 „Üliinimesest“. Seega on Tammsaare referaatide teemadeks olnud kirjanduslikud küsimused ja tema oli üheks tähtsamaks ideoloogiks, kelle kaudu ühenduslased viidi lähedasse kontakti Noor-Eesti liikumisega. Vähemalt kolmel korral on samal ajal kõneldud seltsis Tammsaare enese teoste üle. 1908 on peetud läbirääkimisõhtu *Pikkade sammude* üle, mille algatajaks oli J. Vilms. 1909 on A. Palvadre kõneldud *Noorte hingede* üle ja 1911 G. Käppa teemal „Tammsaare töid“.

Oma tööde üle ei olevat Tammsaare seltsimeestega palju armastanud kõnelda. Kui mõned nooremad seltsimehed viinud jutu tema töödele ja hakanud küsima midagi selgituseks töödes esinevate ideede üle, siis kinnitanud ta kohe: „Uurige aga ise, uurige aga ise.“ (Teade A. Reebenilt).

Kaasseltsimeeste mälestuste järgi on Tammsaare seltsis liikunud võrdlemisi sageli ja elavalt sõna võtnud üld- ja referaatkoosolekuil. Tema seisukohad olud kindlad, reaalsel olukorda hästi hindavad ning sageli taibukamad kui teistel (A. Reeben).

1910. a. seltsi noorliikmed R. Räägo ja A. Reeben mäletavad, et Tammsaare olnud üks sõbralikumaid vestlejaid noorliikmetega; tema kõneldud alati usaldavas toonis ja olnud noorliikmete poolt eriti armastatud. R. Räägo peab tolleaegse „Ühenduse“ puuduseks, et ei olevat pandud küllalt rõhku seltskondlikule kasvatusel ja käitumisele, puudunud „vanamehe“ instituut. Sellest tulnud, et noorliikmed ja külalisõhtuil ka külalised jäetud üksinda; sellevastu aga Tammsaare ja Samuel Raudsepa ümber kogunenud eriti külalisõhtuil jutukas seltskondlik ring.

Tammsaare esines paaril-kolmel korral kõnega ka ühes illegaalses keskkooliõpilaste ringis. Kuulajad poisid ja tüdrukud olid talle võõrad, kes oli korraldajaks, seda ei tea Tammsaare täninigi. Temaga lepiti kokku teatud ajal ja kohal kohtamiseks ja siis viis teejuht Tammsaare noorte põrandaalusele koosolekule.

Tammsaare lähem tutvusringkond üliõpilasaastail piirdus peamiselt ühenduslastega, kellede koguarv noil aastail oli u. 40. Noor-Eesti juhtivate tegelastega ta lähemas sõpruses ja läbikäimises ei olnud. See polnudki võimalik, sest Fr. Tuglas oli maapaos ja G. Suits õppis Helsingis.

J. Aavikuga puutus Tammsaare üliõpilasaastail kokku vaid paaril juhul. Kord tulles „Taara“ seltsist, selgitas Aavik Tammsaarele draama ja tragöödia vahet ja aastaid hiljem (Aavik ei õppinud Tartus) külastas ta Tammsaaret Jakobi tänaval väikeses katusealuses

toas. Ainus Noor-Eesti tegelane, kellega Tammsaare tollal sagedamini kokku puutus, oli B. Linde, kes on olnud lühemat aega ka ühenduslane, kuid sealt õige pea lahkunud.

G. Suitsuga on Tammsaare üliõpilasaastail kokku puutunud vaid korra. Sellest kohtamisest jutustab Tammsaare ise: „Üliõpilaspõlves jalutasime korra G. Suitsuga Toomemäel. Suits ütles: „Te võite küll õnnelik inimene olla, et nii üksi saate olla.“ Inimene ei saa teisiti olla kui ta on loodud. See üksildus ei esine minu juures kunstliku joonena, vaid loomuliku tarbena.“ (*Postimees* nr. 28, 29. I 1928).

Juba tollal oli Tammsaarel kalduvus üksindusele ja eraklikule elule. Mujal peale ühenduslaste ringi liikunud ta vähe, sagedane küllaline olnud ta küll teatris, eriti aga kontsertidel. Tammsaare oli ise hää viuldaja ja muusikast olnud ta alati huvitatud. Eriti mäletatakse seda ta viimasest ülikooliaastast. Seltsis oli uus klaver osetud ja nüüd kujunes nagu tavaks, et õhtuti videviku ajal peale loenguid tulnud seltsi kokku, kus siis keegi klaverit mänginud, kuna teised unistanud hämaras toas. Sagedasemaid ja paremaid klaverimängijaid olnud Voldemar Thomson, kuna üks alalisi videviku veetjaid olnud Tammsaare. Nii kuulatud ja unistatud (Teated A. Reebenilt, A. H. Tammsaarelt).

Viimastel üliõpilasaastatel olid Tammsaare lähemateks sõpradeks ühenduslased arstiteaduse üliõpilane Samuel Raudsep ja õigusteaduse üliõpilane Hans Martna.

Üliõpilasaastail Tammsaare elas koos Jaan Pehapiga alul Veski t. 45, Pehapi noorema venna Jaagu majas, siis Jakobi t. 8 (praeguses Karskusliidu majas G. Adolfi t. 18) katusealuses toas ja hiljem, kui Jaan Pehap nooremalt vennalt maja ära ostis, kolisid nad tagasi endisesse korterisse. Pehap oli Tammsaarest aastatelt vanem ja nad olid tutvunud Tallinnas *Vaatleja* toimetuses. Pea üheaegselt lahkusid nad ajalehe tööst ja Pehap asus tööle alul Tartus „Tivoli“ kontori ja hiljem kinnistusjaoskonda.

Hää sõbrana oli Pehap Tammsaare üliõpilasaja korteri üüri võlgu usaldanud, mille Tammsaare alles aastaid hiljem sai ära tasuda.

Eriti esimesed üliõpilasaastad olid Tammsaarel majanduslikult rasked ja tal tuli teha laenugi. EÜS. „Ühenduse“ juhatusel koosoleku protokollist (10. märtsil 1908) nähtub, et Bergmanni kapitalist saadud abiraha jaotatakse ära viie liikme vahel, kellede seas on ka Hansen ja Vilms. Ülikooli õpperahast sai Tammsaare juba kolmandal semestril vabaks, korteri üür jäi Pehapile võlgu ja ülejäänud kulude katteks jätkus avaldatud tööde eest saadud honorarist, samuti paaril aastal honorarile lisandunud auhindadest Eesti Kirjanduse Seltsilt.

3

Oma esimesed kirjanduslikud katsetused avaldas Tammsaare juba Treffneri koolipoisina. Kulus enne seitse aastat harjutamist ajalehe novellistina, kui tal ilmus esimene iseseisev raamat.

Töötades Tallinnas *Sõnumete* toimetuses ilmub tal ajalehes (nr. 49—63, 1907) novell *Uurimisel* ja vähe hiljem *Rahaauk* (nr. 68—86). Mõlemad tööd ilmuvad samal aastal äratõmmetena eriraamatuna. Autor, tundes nähtavasti oma võimeid kirjanduses, jätab askeldused

ajakirjanduslikul kutsetöö alal, mis vabaks loominguks nii vähe aega jättis, lootes end üliõpilasaastail elatada vaba kirjanikuna.

Arvustus oli maaelu kirjeldava *Rahaagu* tunnistanud ebaõnnesunuks. Nüüd üliõpilasaastail siirdub autor hoopis uude ainevalda — linnaelu, üliõpilaselu kirjeldamisele. Pea ilmubki Noor-Eesti kirjas-tusel (1908) tema esimene üliõpilaselu käsitlev psühholoogiline novell *Pikad sammud*. Tammsaare oli seni eemal seisnud Noor-Eesti liikumise-st, kuid G. Suitsu algatusel ja B. Linde tegelikul läbirääkimisel liitub ta üliõpilasena Noor-Eestiga; oli ta ju ka varem olnud Noor-Eesti eelsete *Kiirte* teekaaslane.

Pikad sammud oma aineala ja stiili uudsusega toob tolleaegsele kehvale proosapõllule midagi senitundmatut ja tekitab lugejaskonnas elavust. Pikemalt võtab arvustuseks sõna Aino Kallas (vt. *Postimees* nr. 22, 9. okt. 1908) ja tema lõpphinnang on:

„Tasane, sügav ja intim on see raamat. Alguspäätükis palub Heinrich Ottod, ta tarvitagu viiulit mängides sordini, hääle vähendajat. Niisuguse sordiniga on terve raamat kirjutatud. Kõige suuremgi hingeahastus ei ahvatle raamatu tegelasi tühja paatosele; omas kurbtuses on nad vait ja loomulikud; nad murduvad, ilma et me seda kildude kõlisesemisena kuuleksime.

See raamat on üks neist kividest, millest Eesti kunstkirjandus oma maja ehitab.“

Teose kohta võtavad arvustuseks sõna veel E. Enno, J. Aavik, J. Jõgever jt. 15. veebruaril 1909 korraldatakse Tartus „Karskuse Sõb-ras“ kirjandusõhtu, kus kõneleb Jüri Vilms *Pikkadest sammudest*. Osavõtt õhtust on nii elav, et suur osa kuulajaid jääb ukse taha. Otto ja Olga kujud leiavad Vilmsi poolt teravat kriitikat. „Kõige rohkem kordaläinud kujukts tuleb Heinrichi lugeda.“ Lõppkokkuvõttes ütleb Vilms: „Siiski tuleb seda juttu Eesti kirjanduse põllul üheks paremaks lugeda.“

B. Linde vaidleb referendile vastu. Ta kaitseb Otto ja Olga kjuju-sid. „Tunnistab ka, et Eesti keeles tõesti midagi paremat ei ole ilmu-nud, iseäranis keele poolest, kus Tammsaare isegi Mihkelsoni senti-mentalsest romantismuse keelest kaugele on ette jõudnud.“ (*Posti-mees* nr. 40, 41, 1909).

Just samal ajal asus ka Eesti Kirjanduse Selts ilukirjanduslik-kude teoste auhindamisele. 1908 ilmunud tööde auhindamise komis-jon, koosseisus K. Menning, A. Jürgenstein ja G. Suits, määrab: au-hinna 100 rubla Fr. Mihkelson-Tuglasele novellikogu *Kahekesi* eest; 70 rubla A. Hansen-Tammsaarele *Pikkade sammude* ja 30 rubla Villem Grünthali *Laulude* eest.

Järgneval aastal ilmub Tammsaarelt uus novell *Noored hinged*, kus ta jääb sama aine juurde, jätkates üliõpilaspsüühika eritelu.

Ka *Noored hinged* kutsuvad välja arvustajate rohke sõnavõtu ja Aino Kallas avaldab *Postimehes* (nr. 143, 30. juun. 1909). pikema, viie-veerulise arvustuse, mis on võrdlemisi heatooniline. Otto Peterson aga *Virulases* (nr. 169, 30. juulil 1909) väidab, et ta kuidagi ei ole suut-nud teost läbi lugeda. Arvustajale tunduvat *Noored hinged* kui vana-

sarviku hunt, kellel olevat kõik nõutavad voorused ja osad olemas, puuduvat ainult üks tühine asi — h i n g.

E. Kirjanduse Seltsi auhindamise komisjon K. A. Hindrey, A. Jürgenstein, A. Kallas ja G. E. Luiga, hinnates 1909. a. toodangut, otsustab välja anda ainult ergutusauhindad. Žürii tõstab esikohale Tammsaare *Noored hinged* — selle eest määrataksegi ergutusauhinnaks 100 rubla, teise koha pärib Juhan Liiv ja kolmanda J. Lintrop. Žürii auhindamise motiivid on järgmised: „Ehk küll see jutt toimkonna arvamise järele „Pikkadest sammudest“ palju edasi ei vii, siiski on tema hoolega käsitatud stiili ja oma hingeteaduslise peensusega ometigi kõige parem töö läinud aastal“. (*E. Kirjandus* 1910, lk. 91 j.).

1910. a. ilmub järjekordselt kolmas haritlasnovell *Üle piiri*. Aine kordumine leiab arvustajate poolt hukkamõistmist. Nii Aino Kallas tähendab: „Väikestes oludes elaval — iseäranis kunstnikul — on raske alati vaimlist värskust ja regeneratsiooni võimet alal hoida. Aga seda p e a b alal hoidma.“ (*Postimees* nr. 293, 23. dets. 1910). Päris tüdinenud on A. Jürgenstein, kui ta ütleb arvustuse lõpus: „See ühe-külgne aine ja tema käsitamise viis, mida Tammsaare nüüd juba kolmat korda hõõrub, läheb juba imaraks.“

Sellega lõpeb Tammsaare looming üliõpilasaastail ja raske haigus katkestab ta töövõime mitmeks ajaks.

Tammsaare kirjanikunimi sai tollal juba päris tuttavaks, tema novellidest ei kõneldud palju mitte ainult Tartus, vaid ka teistes linnades. 1909. a. kõneleb avalikul koosolekul Tallinnas J. Mändmets *Pikkadest sammudest* (*Virulane* nr. 52, 1909), ja Hugo Raudsepp esineb Eesti Kirjanduse Seltsi kirjandus-koosolekul 1911. a. 11. juunil Viljandis ja 20. juunil Pärnus referaadiga teemal: „Eesti noorsugu A. H. Tammsaare novellide valgusel“ (Vt. ettekande tekst *E. Kirjandus* 1911, lk. 244 jj.).

Tammsaare esines tollal novellistina, piiratud aeg ei lubanud teda asuda suurema romaani kallale. Kuid juba keskkooli lõppklassis kavatses ta kirjutada mahukamat romaani (*E. B. Leksikon*, lk. 510). Kui ühenduslaste peres oldi kord suures vaimustuses Peter Altenbergi väikeste novellettide vastu ja arvati, et selline ongi see tõeline ja väärtuslik kirjandus, siis seletanud Tammsaare kaasvõitlejaile, et kõik see on vaid ajutine meeleolutsemine, püsima jäävad ainult suurteosed (Teade A. Reebenilt).

Oma õpinguist hoolimata luges Tammsaare rohkesti maailmakirjandust, nii Dostojevskit, Hamsuni, Goethet jpt., ja püüdis olla kontaktis kirjandusuudistega kodu- ja välismaal, nii palju kui neid Tartus oli saadaval.

Tammsaare oli selles juba varem teadlik, et temas pesitseb tiisikus, kuid 1911. a. varakevadel võttis haigus väga tõsise pöörde. Samal ajal paari kuu jooksul tuli õiendada viis riieksamit — see nõudis pingutavat tööd. Olles õندانud riieksamitest tsiviilõiguse, muutus ta tervis tõsiselt ähvardavaks. Tal osutus raskeks mõtteid koguda, töötamine muutus raskeks. Et haiguse tõsiduse üle täit selgust saada, pöördus ta arstide poole. Tuleb jätta õpingud ja asuda hoolsale ravile, oli nende ühine otsus.

A. Palvadre mäletab, et ühel päeval tulnud Tammsaare tema poole ja öelnud: „Nüüd on kõik läbi, minu pea ei võta enam midagi kinni, olen tiisikuses, jätan kõik eksamid.“ Alul võtnud sõbrad seda naljatuseks, kuid peagi märganud, et asjal on tõsi taga. Kaaslased ei teadnudki varem Tammsaare haigusest, kuna ta oma muresid teistele ei avaldanud. Ta katkestas eksamid, olgugi et ka teiste eksamite jaoks oli rohkesti tööd tehtud. Otsekohe sõitis ta Tartust ära Koitjärvele oma venna juurde.

Arstide soovitusel pidi ta sõitma Kaukaasiasse. Kust võtta aga sõiduks ja seal elamiseks raha, pealegi nii raske haiguse puhul, kes julgeks talle laenata?

Laenusaaamise palvega pöördus ta Jaak Pehapi poole.

„Aga kui sa sured, mis siis saab?“

„Sellega sa pead arvestama,“ vastas Tammsaare.

„Mina võtan vastutuse endale,“ vastas Pehapi vanem vend.

„Kui sured, siis sured, aga raha annan siiski,“ otsustas noorem vend uuesti.

Saanud tarviliku summa raha laenuks, alustab ta 1912. a. märtsis teekonda ja juba 20. märtsil on ta Mustamere ääres. Ravimine osutus aga väga raskeks, sest peagi selgus, et tal oli lisaks veel maokaela paise. Tiisikuse ravimine nõudis tublisti toitmist, kuid maohaigus seda ei võimaldanud. Hilisem mao operatsioon ja hoolas ravi tõid talle jälle tagasi tervise.

Haigus katkestas mõneks ajaks kirjandusliku tegevuse ja pooleli-
jäänud riigieksamid jäidki õiendamata, sest tervise parandamine nõu-
dis aega, pea aga algas maailmasõda ja järgnes revolutsioon.

A. Loothing

Ex lib. ev. Tart.

Biosotsioloogiline vaatekoht A. H. Tammsaare toodangus

1

uba oma varasemas lapsepõlves on A. H. Tammsaare osutanud suurt huvi loodusteaduste vastu. Kui temalt noorusaastail küsitud, mida ta ülikooli pääsemisel õppima hakkaks, vastanud noor Hansen iseteadvalt: „Loodusteadust tahaksin õppida. Mis inimene see on, kes loodust ei tunne!“¹⁾ Kuigi A. H. Tammsaare valis tegelikult ülikoolis oma stuudiumiks õigusteaduse, ei taganenud ta seejuures oma loodusteaduslikust põhivaatest, mis oli temasse nagu sünnipäraselt juurdunud.

Loodusteadusliku printsiibi võttis Tammsaare tarvitusele ka oma kirjanduslikus loomingus. Ta asus inimeste eluavaldusi kujutama nn. biosotsioloogilisest vaatekohast, nähes inimkonna olemises ja põhitoominguis ühtelangevaid jooni looma- ja taimeriiigiga. Seda vaatekohta kinnitavad Tammsaare omaenda sõnad: „Maakera pole inimesele ometi kuidagi rohkem kui lillele taimelava, vaevakasele soo.“²⁾

A. H. Tammsaare debüteeris proosakatsetistega *Kiirte* veergudel käesoleva sajandi algul, mil meie kirjanduses tegi võidukäiku realism koos naturalismiga. Uustulnuk jätkas vooluliselt eelkäijate ettetallatud kirjanduslikku rada, aga käsitluslaadilt pakkus ta sootu uut. Talle ei tulnud mõttesegi põhjendada E. Vilde ja E. Särgava eeskujul maa-kehvistu viletsust sotsiaalsete olude ahistavusega ja ühiskondliku ülekohtuga, sest ta vaatlusobjektiks olid peamiselt maaproletariaadi puht-bioloogilised eluavaldused, nagu rohke sigivus, vastastikune tülitsemine, vegeteerimine jm.

Naturalistlikus proosavisandis *Kaks paari ja üksainus* (1902) nähakse inimeste vegeteerimises suurt sarnasust loomade elusäilitamise tungiga. Nagu koerakutsikad ja kanapojad ei lähe ukse alt enne ära, kui nad süüa on saanud, niisamuti anub kõgisesedes leivanatukest üle seitsmekümnene inimepletis Taidi-Laidi. Kõhu rahuldamine on vanakese ainus elutarve, vaimne mina on temas täiesti kustunud. Sugugi parem pole olukord Taidi-Laidi hooldajate — Laia ja Kaasi perekonnas. Siingi liigub elu vaid eluvaistude rahuldamise raamides. Laia perekonda on Jumal õnnistanud haruldase sigivusega: „on lapsi palju, kuhu peaksid siis lutikad ja kirbud jääma, kes põrandalaudade vahel

1) Jaan Kaeli teateil.

2) *Vaba Maa* 1927, nr. 59.

ja seinapragudes nii ime-armsasti oskavad sigineda“. Kaasi Tiina aga esindab inimlikku tigidust ja tülitsemis-iha. Ta ei suuda oma suud talitseda isegi naabernaise nurgavoodi ääres, vaid hurjutab läbi akna sõgedalt: „Sina, nira, kutsud mind nüüd oma kambri, ennäe mul raiska, kelle juure ma pean minema. Eks sa laksuta nüüd oma lõugu! Ei tea, kes sind käseb ühtepuhku neid nõutada, saab näha, kuhu sa nad paned, löö rondiga otsa ja viska aia taha, surevad muidugi nälga“...

Novellis *Vanad ja noored* (1903) käsitletakse elunähtusi märksa avaramas perspektiivis. Eelneva jutustuse perekondlikke näaklemisi asendavad ses teoses põlvkondade vahelised vastuolulised heitlused. Kummagi generatsiooni — niihästi vanade kui ka noorte — ürgloomuline soov on olla talus „ise peremees ja otsaline“. Kuna vanad ei taha loobuda oma peremehe-õigustest, tekib neil paratamatu viisa võitlus noortega. Siin kordub õigupoolest igivana vastastikune võitlus vana ja uue põlvkonna vahel, mis ei ole omane ainult inimkonnale, vaid ka taimestikule ja loomariigile. Eks ole kasvavas metsas põlised puud niisamuti ristiks ja tüliks noortele võsudele, nagu seda olid Kadaka talu eit ja taat oma väimehele ja tütrele. Ja selles eluslooduse põlvkondade heitluses tuleb võidule ikkagi järeltulev põlv, kellel on eluõigus taanduva ja kaduva vana generatsiooni ees. Seepärast tundub üsna loomulikuna, et Kadaka vanaperenaine hoolimata oma kräbedusest oli sunnitud talu juhtimise üle andma energilisele väimeespojale Kaarel Kakrale, kelle arvates peitus noorte näaklemises vanadega mingi seletamatu elunähtus.

Seoses generatsioonide vahelise vastuoluga kujutab A. H. Tammsaare vaadeldavas novellis erilise mõjukusega elunõuete järkjärgulist arenemist edu suunas. Nii vanad kui noored kulutavad oma tarmu, energiat selleks, et ehitada uusi, avaramaid ja valguserikkamaid eluhooneid, s. o. soetada soodsamaid elamisvõimalusi. Kuid selle alatise rühmamise ja uute väärtuste loomise vilja ei saa maitsta ei vanad ega noored, sest kõik vananeb ja hävineb ajahamba all. Ja aiva leidub väike Ats, kes seletab tõsisel näol omaenda isa ehitatud hoonete kohta: „Need ehitas ta minu jaoks!“ Temale aga kinnitavad kõik ühest suust: „Kuid sinule on nad ükskord vanad, pead uued ehitama.“

Tammsaare tegelased on maast-madalast niivõrd seotud maakamara külge, et nad tunnevad Karja-Juhku taoliselt suurt meelehärma, võrreldes elu „tähtsa päeva“ tavalisi elamusi nende kaunite unistus-tega, mis kostavad kutsuva kellahelinana kaugusest.

2

Inimese psüühika kujutamisel võib märgata jällegi Tammsaare biosotsioloogilise toimega põhivaadet. Ta valgustab inimhinge varjatumaid nähtusi, nimelt instinkte, mis esinevad loomadel spetsialiseerunud kujul, inimestel aga nn. instinktiivsete tendentsidena.

Teatavasti ei rahuldunud Tammsaare ei piibli ega sakslase Hebeli loodud Juuditi tüübiga, pidades neid liiga tehtuiks ja ebaelulisteks. See asjaolu andiski talle tõuke usutavama Juuditi kuju loomiseks.

Võrreldes Tammsaare *Juuditi* (1921) peategelast tema eelkäija-

tega, paneme tähele, et Tammsaare on tublisti rõhutanud oma nimi-osalise naiselikkust, ta emalikke instinkte. Nagu teame, laseb Tammsaare Juudit emaliku iha ajel oma esimese mehe Manasse tappa ja läheb Assuri väejuhataja Olovernese laagrisse, kaasmaalaste teades küll kodulinna Petuuliat päästma, aga tõeliselt oma puhtnaiselikkua vaistu rahuldama, et sünnitada maailmale kuningapoegi ja -tütreid. Kui Olovernes ta hülgab ja kui Nimetu ei suuda magavat Assuri väepealikut surmata ning seeasemel endalt elu võtab, tapab Juudit, kel on häbi taluda seda, et ta emalikkust nüüdki naeruvääristati, ise Olovernese tema omaenda mõõgaga.

Küsime: kuidas mõista Juuditi emalikust instinktist kantud tegu? Kas tema tegumood on küllalt põhjendatud? Kas Tammsaare Juuditi tüüp on usutavam kui piibli ja Hebbeli oma?

Neile küsimustele vastates ei tohi unustada, et instinktiivsed tegevused on tihedalt seotud tugevate emotsioonidega, mis on vastava teo stiimuleiks. Nagu Tammsaare draamast nähtub, etendavad emotsioonid määravad osa Juuditi tegumoes. Meeletu kurbus ja neitsimure avatlesid teda tapma sigimatut Manasset, eluihk ja himude rõõm aga säilitama omaenda elu. Piibli järgi jääb üldse arusaamatuks, miks Juudit end nii kauniks ja veetlevaks ehtis. Naiskangelasest rahvapäästja võib ju saavutada suuremeelse väepealiku juures tõhusamat mõju vaimusädeluse ja uljusega kui välise iluga. Ent Tammsaare poolt esilenihutatud naiselik vaist annab Juuditi silmahakkavale ehtimispuüdele ja armastusihkele tarvilise psühholoogilise motiveeringu. Piiritu auahnus ei luba Juuditit leppida sulase lapse ema osaga, ta ihkab Olovernese kõrval istuda kuninga troonil ja valitseda oma kuninglikke lapsi. Haavunud enesetunne tekitab Juuditis hingeahastust ja kättemaksuiha. Kaotanud emotsionaalses siseheitluses tasakaalu, kõhkleb ta kahevahelolekus: kas surmata või halastada. Aga kui magava Olovernese suu tõmbus pilkavale naerule, nagu siis, kui Juudit pakkus talle Iisraeli trooni, ei suutnud raevustunud herooin end enam taltsutada, ta tappis selle, kes oli julgenud ta klaasõrna neitsilikkust naeruks teha.

Üldiselt jääb mulje, et Tammsaare draamas on Juuditi afektiivne tegevus, mis põhineb ta emotsionaalseil emalikel instinktel, kujutatud palju usutavamalt ja loomupärasemalt kui piiblis ja Hebbelil.

Tammsaare kasutab oma teoseis tihtipeale teatud ideed targatava dünaamilise motiivina unes nähtud ilmutust, mis tegelast veenab, et ta on kutsutud mingit erilist ülesannet, missiooni korda saatma. Nii ilmub Juuditile unes keegi tundmatu puudutaja, kes teda virgutab Iisraeli päästma. Samuti antakse Liivamäe Mardile unes teada (jutustus *Rahaauk*), kus kätkeb kallihinnaline aare, et ta võiks selle välja kaevata.

Kuid veelgi tähelepandavamalt osa etendavad Tammsaare psühholoogilistes teostes inimeste ürgloomulised, vaistlikud dispositsioonid ja hingeavaldused, mis tegelastele endile jäävad teadmatuiks. See hinges peituv mingi nimetu ja tundmatu vintsutab eriti *Kõrboja pere-mehe* (1922) tegelasi — Katku Villut ja Kõrboja Annat — nende ebariilikul eluteel. Nähtavasti on sel tundmatul, latentsel hingenähtusel seetõttu nii suur mõju, et niihästi Villu kui ka Kõrboja perenaine temasse usuvad ja usu pärast kõik mängule panevad.

Kõrboja peremehe kandvamate kujude, nn. instinkti-inimeste ürgloomuline tegumood sõltub peamiselt nende tundmusskaalast. Intensiivsed emotsioonid vallandavad neis ürgsed impulsiivsed jõud, sundides endale aruandmatult tegutsema.

Katku Villu needuseks olid naised, kelle pärast pidi ta kaklema, meeletult jooma ja isegi tappide ja tabade taga istuma. Ta kiindumus naistesse sisaldas tubli annuse armukadedust, mis tärgatas temas viha-hoo ja kättemaksutuhina. Takerdunud tundmustekeerisesse, hakkas Villu metsikult jooma, et vabaneda tahte pidurdavast mõjust ja anduda taltsutamatu loomusunnile. Sellistel puhkudel avaldus Villu tegu-moes rohkem loomalikke kui inimesele omaseid tunnismärke: „Villu sai hoosse, Villul tõusis tuju, Villusse hakkas hull uimastus, nii et ta tantsis, hüppas ja trampis nagu meeletu... ja kriiskas vahete-vahel, nagu oleks ta mõni metslane, kes kuulutab tantsul oma sõjakisa, oma võitlushimu.“

Arutu tuisupeana rähkles Katku Villu kogu oma lühikese eluaja kestel. Ehkki ta vahetas mitu korda oma tööala, jäi ta loomult ikka seksamaks tuuletallajaks, impulsiivseks instinkti-inimeseks, kes ei osanud elada ega pidevalt tööd teha. Tema teovõime pulsseerus fluktueerivalt, hookaupa, püsidis vaid mõne hetke, paremal juhul paar-kolm nädalat, siis jälle raugedes ning otsides endale uut avalduskuju. Villu tegutsemises oli midagi noortele iseloomulikku püsima-tust ja läbematust.

Ka Kõrboja Anna psüühikas, eriti ta järelejätmatuse lähenemis-ihkes Katku Villule, on midagi ohjeldamatut instinktiivset kihku. Ta ei suutnud endale aru anda, mis sidus teda Kõrbojaga, veel vähem maldas ta mõistatada, miks kiskus ta süda Villu poole. Kõrboja pere-naine jäi vaikivaks, endassesulgenud armastajaks, kes nõudis oma armastatult tegusid, arvestamata Villu hingelist ning kehalist seisun-dit ja tõekspidamisi, ise aga toimis oma sisehääle järgi, hoolimata kaasinimeste arvamust.

3

Nagu Tammsaare ise on avaldanud usutlemistel, on ta oma suur-romaanis *Tõde ja õigus* I—V (1926—33) püüdnud tabada inimsoo üldist arenemiskäiku. „Inimene algab mutina tuhnides maad ja usku-des oma jumalat. Pikkamisi saab ta lahti maalapist ja ka jumalast, loob keerulise ühiskonna, ehitab isiklikku õnne taotelles oma koja kas või liivale ja tühjale tuulele, mis langeb järgmisel silmapilgul arme-tult kokku. Hukuvad isikud, terved rahvad, kultuurid, ning jällegi algab inimene uuesti maalapist, uskudes jumalat.“³⁾

Kujutades kirjanduslikus vormis vihjamisi üht faasi, ringkäiku inimkonna arengus, ei saanud Tammsaare kõrvale jätta inimest ennast tema loomulikus eluvõitluses, vaid üksikisikute elujärgkude alusel püüdis ta lahti rullida kogu inimkonna arenemis-etappe.

Nagu varasemaiski külarealistlikes teoseis, nii käsitleb Tammsaare ka romaanisarjas *Tõde ja õigus* inimeste põhiomadusi ja vastas-tikuseid suhteid biosotsioloogiliselt vaatekohalt. Endiselt on tema

3) *Meie Tee* 1934, nr. 12.

huviobjektiks inimene säärasena, nagu ta tegelikult oleleb ja võitleb, mitte sellisena, nagu ta olude ja kasvatusel mõjul peaks olema.

Aga kuidas mõista *Tõe ja õiguse* iselaadsemat kaju — Pearut, keda mõned arvustajad on nimetanud ebaloomulikuks ja veidraks tüübiks? Millega põhjendada selle hellaloomulise krutskitemehe alatise rehnutpidamisi „kalli nuabrimehega“?

Pearu ise käsitas jõukatsumist ja ärplemist üleaedsega „umbes samuti, nagu hobustega võiduajamist, koerte kiskumist, härgade kaevlemist ja jäärade puksimist, ühesõnaga — kumb on üle?“ Ja tal oli õigus, sest võimu üle on otsustatud ikka jõu järgi: nõrgem on pidanud alistuma tugevamale, olgu see rahvaste või loomade elus. Kuna üleaedne Mäe Andres oli temast rammuga üle, võttis Oru Pearu krutskid appi, et naabrimeest protsessimistel võita.

Rehnutpidaja Pearu ei ärbelnud Andresega tühipalja tujukuse tõukel, tema vägikaika vedamisel oli märksa elulisem otstarve. Nagu romaani viimasest osast selgub, tundis Pearu muret Oru talu järeltuleva soo pärast. Ta tahtis soetada Orule kange suguvõsa, kes oleks väarikaks vastaseks Andrese järeltulijaile. Seepärast ihkas ta omaenda tallu „nuabrimehe heleda jaalega“ Krööda „veart“ verd. Et aga Krööt polnud tema naine, vaid Andrese oma, püüdis Pearu talle läheneda ja oma protsessidega osutada, et temagi on kange mees. Olnuks Krööt Oru perenaine, poleks Pearul ehk kunagi tõusnud Andrese vastu seda viha, mis tal olnud tõeliselt, — nii arutles Pearu oma vanaduspäevil.

Oru Pearu võis siiski muretult surra, sest elu viimsel hetkel avanesid ta silmad ja ta tuli tõe tunnetamisele, et see kange ning „veart“ veri, millest ta oli aastaid mõtelnud, oli juba Vargamäe Orul, nimelt tema mini, Oru perenaise Ida näol.

Mäe Andres polnud sugugi huvitatud kangest suguvõsast ega „veart“ verest, tema eluideaaliks oli võitlus Vargamäe maaga, et seda viljakamaks ja tulutoovamaks muuta. Kuna võitlus tõrksa maaga oli üks raskemaist, nõudis see Andreselt suuri ohvreid: üle jõu käiv töö viis ta naise Krööda enneaegselt hauda; suurest rassimisest oli tema omaenda „käed kanged ja kõnksus, jalad nagu igavesel puuhundil“; ta lapsed aga põgenesid Vargamäelt, „kus kõik nurgad olid täis töö, vaeva, mure, kurbuse ja meelepaha jälgi“. Ja Andres oleks pidanud alistunult ja murtult veeretama oma vanaduspäevi, kui elus poleks kehtimas paratamatuid seadusi.

Nagu eespool vihjasime, otsib inimene, olgugi et ta vahepeal on irdunud mullast, uuesti kokkupuudet maaga. Nii ei saa Vargamäe Indrekki teisiti toimida, vaid ta peab peale pettumist isiklikus elus otsima uut sidet kodukohaga. Tal ei jää muud üle kui tulla Vargamäele ja hakata kaevama neid kraave, mis ta isa vanadusaastail olid ummistunud. Sellega jätkab ta omaenda isa tööd, mis on viimasele nagu hingeõnnistuseks. On ju eluvõitleja suurimaks lohutuseks see teadmine, et ta elutöö vili ei hävi, vaid et see kandub põlvest põlve.

Üldise eluvõitluse kõrval pälvib *Tões ja õiguses* tähelepanu see vastuolude kuristik, mis valitseb inimese hinges ja tegumoes. Eriti paistab kahepalgelisus silma Pearu kui tundeinimese äärmuslikes iseloomujoonis. Ta kuulab heldinult kirikukellade helinat ja tasandab

südamehärduses soosillateed kadunud Kröödale, aga purjuspäi peksab naist ja ajab pükse maha kaevurakkeil. Koguni tõsine ja asjalik mõistuseinimene Andres kaotab mõnikord tasakaalu ja toimib temas vallandunud metsiku vaistu ajal, näit. koera nüpeldamisel. See Andrese ja Pearu isiksuse mitmelisus võib lugejas teatud võõrastust ja põlastust tekitada, aga lähemalt inimpsüühikat jälgides ei saa me lahti tundest, et inimese hingeelu tõeliselt ikka liigub kahe anti-poodi — hea ja kurja — ellipsis.

Inimhing on juba oma ürgloomult selline, et ta samal ajal, kui temas pesitsevad kõige õilsamad tundmused ja mõtted, peab voli andma ka oma madalamaile, loomalikele instinktele. Selle psüühilise vastuolu kujukamaks näiteks on *Tõe ja õiguse* III osas kirjeldatud revolutsiooniline liikumine. Seal alustatakse uut paremat ja õiglase-mat ühiskondlikku korda sellega, et purustatakse ja hävitatakse kõike vana, aegunud.

Suurromaanis *Tõde ja õigus* käsitleb Tammsaare ka inimhinge latentseid hingenähtusi — alateadvust ja instinktiivseid tendentse. Kujutades Indreku hingelist murrangut puberteediaastail, juhib ta meid alateadvuse hämarasse valdkonda. Lugenud salapäraseid raamatuid, milles käsiteldi seksuaalseid küsimusi, hakkas Indrek kõiki elu-nähtusi nägema mingilt erutavalt vaatepunktilt. Talle selgus viiras-tusliku aimusena, et see iseäralik saladus, mis oli peidetud vargsi loetud raamatuisse, avaldus niihästi inimeste kui loomade käitumises: inimeste hõiskamises ja huikamises kõlaval suveõhtul, jäärade puksi-mises ja jooksmises, koerte purelemises ja pulmitamises, lindude keva-dises laulus ja mängus jne. Seda varjatud saladust võis mõista ainult instinktide abil, mitte aga mõistusega.

Kuidas äkki vallandunud emotsioonid inimeselt aru röövivad ja teda sunnivad alateadlikult toimima, selle tõenduseks on Indreku kohtuprotsess *Tõe ja õiguse* IV osa lõpus. Rahuliku loomuga Indrek ei suutnud end tulistamisel ohjeldada ainuüksi seetõttu, et Karin oma ootamatu küsimusega — keda sa nüüd lähed tapma? — meenutas talle kadunu ema tapmisluгу.

*

A. H. Tammsaare on ühelt poolt kujutanud inimkonna elus kehti-vaid põhiseadusi ja teiselt poolt heitnud helki inimeste ürgloomulis-tele hingeomadustele.

Inimkonna ja ühes sellega kogu kosmose arenemiskäigus näeb Tammsaare lakkamatut võitlust. Järelejätmatult loovad inim-põlv-konnad uusi väärtusi oma aja raamides. Eelnevad generatsioonid hävivad ja nende asemele kerkivad uued, kes peavad sama võitlust jätkama, aga uute tähiste suunas, sest eluvormid on vahepeal muutunud.

Tavaline inimene, kes moodustab pisitillukese osa loomariigist, taimestikust, maakerast ja kosmosest, kavatseb küll teostada alati midagi suurt ja kaunit, aga ta on niivõrd seotud oma sisetungidega, et kõige mõistlikumgi mõte võib teostamisel muutuda pööraseks tõi-asjaks.

Karl Mihkla

Iginaiselikust A. H. Tammsaare käsitluses

Naisi kujutades ütleb Tammsaare sageli oma suurimad tõed. Ja naise kujutab ta väga meelsasti, — meelsamini kui ehk ükski teine meie meeskirjanikest. Vist sellepärast, et ta naises näeb kaugelt rohkem kui enamik meie — ja muudegi maade — meeskirjanikke; ta näeb naise sisima olemuse varjatumat ja salajasemat külge; näeb seda ürgnaiselikku, seda puhtnaiselikku, mis küll sageli pole kuigi meeldiv ei naiste endi ega meestegi meelest, kuid mis ometi on ülimal määral iseloomustav naise kui n a i s e kohta.

Tammsaare silmapaistvamaid tippsaavutisi naiselikkuse kujutamisel on Karin Paas, *Tõe ja õiguse* IV köite naispeategelane: elus vaevalt mõeldav sajabrotsendiline, äärmusse-viidud sooesindaja. See kuju on vapustav, põrutav, kohutav, meeleheiteleviiv ja vihastav oma ligipääsmatus eba-inimlikus ülivaimlikkuses, oma naiseliku piiratuse õhukindlas suletuses. Nagu vang umbsesse kivikongi, nii on Karin lootusetult suletud oma naiselikkusesse, — õnnetuseks enesele ja teistele. Jube on see kuju oma vaimse kitsuse ning tardumusega, õudne oma taipamisvõimetusega kõiges selles, mis seisab väljaspool tema enda tühist ja kaikuvalt-tühja mina. Absoluutse seesmise tühjusega on Karin kõiki kujuteldavaid võimalikkuse-piire ületav hiigelnull, — oma tohutu suurusega masendav, lausa monumentaalne null. Paiguti veetlev, mõneti hämmastav, sageli ärritav null. Mõistusele sootuks arusaamatu, loogiliselt mõtlevale inimesele pentsik ja võigas, kõlbelist mõõdupuud käsitlevale kõrvaltvaatajale vastik ja taunimisväärne null.

Vastandiks Karini kergele ja kerglasele, tühjale ja tühisele naiselikkusele on Tammsaare loonud (*Tõe ja õiguse* II, IV ning V köites esineva) Tiina, — ka läbi ja läbi naiseliku, väga piiratult naiseliku, kuid Karinist ometi diametraalselt erineva kuju: Tiina on vaikne ja tasane, ennastalgav ja vähenõudlik, ustav ning andumisvõimeline naine-ümmardaja, naine-koduhoidja, naine-majalukk.

Ettevalmistavaks visandiks Karini suurekaustalisele kujule on Ramilda Maurus (*Tõde ja õigus* II); iseloomustavaid sugemeid nii Karini kui Tiina vastandlike kujude erilaadist aga sisaldab Kristi Lohk (*Tõde ja õigus* III): mõlemad alles noorukesed tütarlapsed, mõlemad alles kujunemisjärgus olevad, elust peaaegu puutumatud ja

sellepärast võluvad oma nooruse-veetlusega, kuid mõlemad juba tüüpiliselt-naiselikud kõigi naiselike omapärasustega.

Eriti Ramilda puhul rõhutab autor korduvalt tema tütarlapselikku nooruse-veetlust, mis õnnestab isegi naisi, sisendades naistesegi mulje, et „mõni inimene kohe on niisuke, et sa t a h a d, et t a elaks ja oleks“ (361).*)

Kaugelt suuremal määral muidugi õnnestab Ramilda olemasolu härra Mauruse poisikeseohtu kasvandikke; on ju Mauruse peen tütar „ainuke naistäht“ selle „meespere pilvises taevas“, ja kui ta meestele suurest igavusest „ette siristab“ oma eesnime ühamuutuvaid variatsioone, siis armuvad nad temasse paratamatult. Ainult mõne aastailt vanema ja kogemustelt küpsema härra Koovi silmis pole Ramilda muud kui hellitatud edev preilike, tavaline „kisseinaja barošnja“ (181). Tegelikult Ramilda seda romaani algul ongi; hellitatud ja elu eest hoitud jõuka tütarlapse igavusest — „hirmsast“ igavusest, nagu ta ise ütleb — edvistleb ja vadistab Ramilda, lükib sõnu ritta lihtsast huvist iseenese vastu (181), lobiseb tüütavalt, pikalt ja lapsikult, vahel ka lapselikult (191), ilma et sel oleks kuigi suurt mõtet. Loomult pealiskaudne ja tujukas (179, 460), otsib ta meelelahutust süütult-mulisevast, sageli enam kui väheütlevast sõnade korrutamisest; nagu enamasti igas nobekeelses tütarlapses, nii peitub temaski juba vatrav vana-naine, üha suud liigutav lobamokk ja tatraveski. Arvatavasti kujunekski Ramilda tavaliseks tühja-tähja lobisejaks, laskuks aina sügavamale labasesse jutueietamisesse, kui mitte kuri haigus vähehaaval ei teeks lobisejast mõtlejat, olgugi tüüpiliselt-naiselikku mõtlejat, kelle mõttekäik on hüplev, ebaloogiline, k a k s i p i d i n e (246).

Mida tõsisemaks muutub Ramilda haigus, seda enam küpseb ta seesmiselt; haiguse mõjul avastab ta oma suure hingelise üksinduse (460), ning üksindus ühes järjest läheneva surma aimdusega tõstab ta välja naiselikkuse kitsaist piiridest, kõrgemasse vaimsesse õhk-konda. Surma lähedusest kasvanud üksindustunne teeb ta targaks, kibedalt targaks, üleolevalt ning alistuvalt targaks, pannes teda pea-aegu avameelselt tunnistama oma poolehoidu kohmaka maapõisi vastu, kelle kiindumust ta ilma surma-läheduseta iialgi poleks julgenud ega tihanudki vääriliselt hinnata oma lihtsameelses kõrkuses. Ramilda kerge ja isekalt-pealiskaudne meeldumus Indrekusse muutub haiguse mõjul tugevaks, usaldusele rajatud ja seepärast julgustavaks ning lohutavaks armastus-sõpruseks, mis ehk ei aita vähendada surmaeelset kibedust ja surma-nukrust, kuid aitab seda võita (534), jagades seda sõbraga ning jättes selle osaltki sõbra kanda, — tänulikkusest sõbrale ta lohutava olemasolu eest (545)... Seesmiselt kauniks ja õilsaks teeb surma lähedus tuisupäiselt-lobiseva, tühise preilikese; inimeseks teeb surma lähedus pealiskaudse ja tujuka naisehakatise. Nii jääb lõpuks liigutav mulje Ramilda haprast tütarlapse-kujust, mille kõrval seisab vikatimees, — nii liigutav mulje, et Indrekul tundub õigus olevat, kui ta oma noorukest armastatut võrdleb kodutalu

*) Sõrendused tsitaatides siin ja eelpool minult. M. S.

põhukuuris nähtud hilise pääsukesepesaga: õige naiivne, kuid oma naiivsuses kuidagi tabav ja härdust tekitav võrdlus (472—473).

Liigitavaks teeb enneaegne surm ka Kristi märksa robustsema kaju. Hellitatud preilist, liigse kaitstuse pärast igavust tundvast Rimaldast-Ramildast robustsem on Kristi juba koduste elutingimuste tõttu: ta on vaeste inimeste laps ja peab maast-madalast tugevamini oma jalule toetuma kui härrastelaps Ramilda; igavust tunda pole Kristil võimalust ega aega. Väike lobasuu on küll Kristigi, kuid elu sunnib teda varakult lobisema s u u r i s t asjust, otse peadpöörítavalt suurist asjust: elu on teda paigutanud võimsate sündmuste keskele, — Kristi poollapselik, poollapsik vadistamine keerleb mässu, keerleb revolutsiooni ümber, mis temale on „suurimaks pühaduseks“ (414) ning millele ta meelsasti valmis on ohverdama iseennast ja kõike, mida ta armastab. Revolutsiooni keerulised ja karmid tõed kihutavadki surma seesmiselt paindumatu ja tervikliku Kristi, kes korraliku koolilapse usinusega harjutab „vabalt mõtlemist“ (61, 239), kuid murdub tegeliku elu veel suurema vabalt-mõtlemise ees.

„Nutikas“ nagu kitsaist oludest võrsunud laps kunagi, kipub Kristi hingeliselt enneaegu küpsema erakorraliste sündmuste mõjul, mis teda pidevalt ärevil hoiavad. Revolutsiooni, oma pühaduse, hõlma meeltab teda eeskätt varavalminud naiselik sensatsiooni-janu: „teda kõditas, võlus ja ahvatles see keelatud ja teatud mõttes hädaohtlik s a l a d u s l i k k u s. See oli omasugune retk tundmatuile, elukardetavaile maile, see oli sõit väikese, munakoorena õhukese lootsikuga sügavale järvele või merele, see oli ronimine kuhugi kõrgele, kust võib kukkuda, kui pea hakkab ringi käima ja kui käed ei hoiu enam hästi kinni“ (57). Teda vaimustab salakoosolekute meeleoluline külg, põrandaaluse või poolpõrandaaluse tegevuse romantika (66), ja kui Kristile endale usaldatakse väikesi mässumeelseid ülesandeid, lastakse teda lendlehti levitada või muud sarnast, siis suhtub ta sellessegi tunnetega: osalt on ta uhke — „mina näitan neile, et olen nende usalduse väärt“ —, peamiselt aga tunneb ta, et „on i l u s nõnda minna ja midagi teha, mis on k e e l a t u d“ (148). Kristi suhtumine revolutsioonisse on üsna naiivne; mässuline tegevus on talle mäng, varaküpse lapse mäng ohtlike mänguasjadega, — mäng, mis võib veriselt ja valusalt haiget teha (159).

„Veidi imelik oli see laps meil alati“ (403), ütleb Kristi kohta pärast tema surma ta isa. „Imelik“ on Kristi just oma üliarenenud tunde-eluga; tema sensatsiooni-janu — võiks ka ütelda: naiselik elamuste-ihha — on nii suur, et pika-peale igasugune tõelisus saab talle pettumuseks, kaugemale maha jäädes kujuteldavaist võimalusist: „kõik asjad on ainult o o d a t a ilusad,“ kurdab ta Indrekule: „kuni neist u n i s t a d, aga kui nad on käes, siis nagu polegi neid enam, nii väikeseks muutuvad nad“ (212). Või kui mitte seda, siis igatahes läheb tõsielus kõik „teisiti“ kui Kristi on „mõelnud“ (248), ja ka see on valus, — teeb tundeile haiget. Kuna Kristi siseelu koosneb peamiselt tundeist, siis on ta mõtlemisviis väga kategooriline ja paindumatult-sirgjooneline (250—252); kompromisse pole tema jaoks olemas, t e i s e s s e inimesesse ei oska ta end sisse tunda, ei suuda m õ i s t a ega

a n d e s t a d a : Kristi kas pooldab kirglikult või eitab järsult ja taunib seda, mida ta eitab. Kristi ei saa end seesmiselt jagada, pigemini ta keeldub ja loobub (314); ta ei jaksa paratamatusega leppida, pigemini valib ta surma.

*

Äsjamainitud naiste välimusest teame võrdlemisi vähe. Ramildal on pikad, peened jalad (175) ja imeliselt suur suu (251); Kristil kaks ilusat patsi (55), sinised „avameelsed ja rahulikud, pea-aegu mõtlikud silmad“ (56) ning suurevõitu lopsakahuuline ja tugevahambuline suu (56). Karinil on moenõudeile vastavad sihvakad jalad, ja kehalt on ta „nagu elus varras“ (7) või „elus pilbas“ (103), koguni „juba liiga pilbas“ (171), — järelikult seski mõttes täiesti moepärane; Karini suu kohta ei ütle autor midagi, küll aga mainib ta korduvalt Karini vastandkuju Tiina („suurevõitu suud“), millest julgesti võib järeldada, et autori poolehoid kuulub Tiinale, kuna „suur“ või „suurevõitu“ suu on enamasti alati neil Tammsaare naiskujudel, kes temale on kuidagi südamelähedased. Karin seda ei ole, kuigi ta tegelikult on ju vaid Ramilda ning osalt Kristi pisut vanemasse ikka jõudnud järg: see kõik, mis Ramildas ja Kristis on eeldusena olemas, — see kõik on Karinis arenenud viimsete konsekventsideni. Ramilda ja Kristi puhul tuli surm oma õilistava ning leevendava mõjuga vahele, arengukäiku enneaegselt katkestades; Karin on see, mis vist saanuks nendestki, kui nad oleksid ellu jäänud ja lõplikult välja kujunenud.

Nagu Ramildale tema tujud ning meeleolud ja Kristile tema tunded, nii seisavad Karinilegi tema isiklikud tujud, meeleolud ja tunded alati esirinnas; vahe on vaid selles, et Karini arvates tema tunded ja tema isik on kaugelt suuremal määral maailma keskuseks. Oma „huvitavuses“ on Karin palju tugevamini veendunud (7) kui Ramilda, — „mina ise maksan ometi ka midagi!“ usub ta iseteadlikult (99) oma naiselikus edevuses. Nii lähtekohaks kui sihiks on Karinile igal sammul ta enda mina, ta ohjendamatu ja üksnes ennast arvestav mina, mille nimel ta endale kõike lubab ja kõike lubatuks ning õigustatuks peab, ilma teiste, lähimategi kaasinimeste soovidest või healust põrmugi hoolimata. *Tõe ja õiguse* IV köite sündmustik algab peatükiga, mis tutvustab Karinit kogu ta naiivselt-lopsakas piiripidamatuses; pealetükkivast ja tüütavast vatramisest kuni välkuvi silmi karjumiseni ja küüntega silmnäkku kargamiseni on siin esindatud kõik naiseliku enda maksmapaneku vahendid; peatükk lõpeb sellega, et Karin toast väljudes tõmbab „ukse paukudes kinni“ (15)...

„Sina oled vähemalt kolme naise eest“ (228), ütleb Karini kohta tema mees Indrek, — nii väsitav on Karin juba ainuüksi oma naiseliku lakkamatu sõnaohtrusega: ta norib (7) ja iriseb (42), hakkab igast sõnast kinni, käänab selle mõtte hoopis teiseks ja norib ning iriseb siis jällegi. Ramilda ootamatuid mõttekäänakuid ning sõnalisi uperpalle ja Kristi „vabalt-mõtlevat“ lobisemist sajakordselt ületades „käänab ja väänab“ Karin kaaskõneleja sõnu (281) tundmatuseni. Tema sõnavoolu äkilised ja põhjendamatud pöörded (45), kõige algelise-matki loogikat mitte tunnustavad sõnadega-tiritammitamised on häm-

mastavad oma lihtsameelse totrusega (nagu ütleb Karini lühiajaline armuke Paralepp), — selle naiselik-süütu vaimulagedusega, mis nõutult seisab terve mõistuse arvustava abituse ees, oma rumaluses ikka ja ikka jälle kurvalt või kurjalt nentides: „mehed ei saa meist aru!...“

„Et sul ka himu ükskord otsa ei lõpe tühje sõnu suust välja ajada,“ lausub Karinile kord meeleheitele viidud Indrek (206). Ja: „Issand, küll teie võite lobiseda!“ hüüab Karinile piksevardaks ning abiventiilikis olev Rõnee (402). Kuid Karin ei väsi ega tüdine sõnu ritta lükkimast, on ju rääkimine ta tähtsamaid eluavaldusi, eneseväljendusvorme. Mida naiselikum naine, seda suurem tung on tal rääkida; naine „armastab sõnu, lootes nendega asendada mõtteid“ (410) või lihtsamalt üteldes: naine armastab rääkida, sest rääkimine kergendab südant, rääkimise varal saab end tühjaks puistata, saab kõigest koormavast vabaneda. Karini suur pihtimise- ja endapaljastamise-steen (peat. XVIII—XIX) on üksainus piinav „mustas pesus sorimine“ (198), häbitu ning halastamatu oma põhjalikkuses: see meenutab neid suurpuhastusi, mida naised aeg-ajalt armastavad korraldada oma kodudes, — mitte niipalju mustuse ja tolmude kõrvaldamiseks kui selleks, et oleks võimalus kõike segi paisata, pahurpidi pöörata ja siis nautida ses kaoses tuuseldamist, juuksed sasis, käed-jalad saastas solistamisest pondunud... Oma eksimusest saaks ju pihtida ka mõne vähese napi sõnaga; mees oma loomupärasel kasinuses ehk teekski seda, — Karini-tüüpi naisele aga on tähtis just üksikasjus ladistamine, kogu oma räpasuste-tagavara väljapaiskamine, igast sõnast mõnu tundes ja lakkamatult iseennast haletsedes, ühtlasi aga uhke olles nii sellele, mis tehtud, kui ka sellele, mis tegu „pihtides“ suust välja aetakse. Säärane naine ei pihi seda, mis teisi huvitab, mis kuulajale tähtis oleks, vaid ainult seda, mis „teda ennast huvitab“ (198). Ta ei küsi ka sellest, mida kuulaja seejuures tunneb; olgu kuulamine ükskõik kui väärt ja tülgestav, — ta nõuab kuulamist, ta sunnib kuulama, sest tema le on kuulajat vaja, tema ei saa end teisiti rahuldada kui teist kas või vägisi kuulama sundides. Seda laadi pihtimine on rõvedam kui ükski patustus: „sinu tegu on palju kergem andestada kui sinu rääkimist“, ütleb selle kohta Indrek (217) ja pisut hiljem: „kui sa ometi ise aimaksid, kui palju sa haiget teed!“, mispeale aga Karin rõõmsa valmisolekuga vastab: „Tee mulle ka!“ (218), sest pärast pikka „puhastustööd“ on ta raue ja hell nagu saunaleilist tulles ning ihkab uusi sensatsioonide, — mees peaks temaga nüüd „midagi tegema“: „Võta ja tee minuga midagi; tee, mis tahad.“ — „Ma ei taha sinuga midagi teha,“ vastab kuulamisest hingepõhjani tülpinud Indrek ja solvab sellega Karinit jällegi: „Sa oled hirmus nagu ikka!“ kilab Karin, kes pärast nii põhjalikku enesetühjendamist usub endal õiguse olevat tahta, et mees ta „oma puutumise puhtaks“ teeks... Ega möödu kuigi palju aega, ning juba tunnebki Karin end „pärast oma patutegu puhtama olevat kui oleks ilma tegemata“ (227): sõnadesolin on tema arvates igaveseks kustutanud kõik olnu.

Karinit, kelle eluelemendiks on kestev „sõnademulin“ (367), — Karinit vihastab ja pahandab teistes inimestes kõige rohkem nende vaikimine või sõnakehvus. Eriti vihkab ta endale lähedalseisvate ini-

meste — Tiina ja Indreku — vaikumist. Karin „räägib end kas või hullumajja“ (364), et teisi rääkima panna, ning ägestub meeletuseni, kui nad kõigest hoolimata ometi ei räägi. Põletav huvi kaasinimeste puhtisiklike asjade vastu on ju tüüpiliselt-naiselikke omadusi; igi-naiselikkust iseloomustab lakkamatu tung sorida kaasinimeste eraelus, tuhnida ligimeste hinge intiimseis nurkades, näppida ja sõrmit-seda nende saladuste kallal. Naise hinge ei mahu teadmine, et teistel on tema ees „saladusi“; ta peab kõik teadma, kõik peab ta ees avali olema, — enne ei saa ta rahu. „Kuidas ma siis inimesega külg külje ääres elan, kui ma temast midagi ei tea“, hädaldab Karin Tiina sõna-kehvuse puhul ega suuda mõista, miks peab teenijal õigus olema oma isiklikku elu elada. Veel rohkem kui Tiina eraasjad, painavad Kari-nit muidugi ta mehe Indreku asjad. „Sinul on pangas jooksev arve ja mina ei teagi!“ (142), see hüüatus on väga iseloomustav selle kohta, kuidas Karin suhtub oma mehesse; see viibe ühes teiste selletaolis-tega aitab hiljemini mõista Karini raevutsemist, kui ta ootamatult avastab, missuguses ohus on Indrek olnud Meleski surmaeelseil het-kedel. Mitte see oht, mitte traagilise sündmuse Indrekusse puutuv osa ei vapusta Karinit, vaid vihastav teadmine, et Indreku elus on olnud hetki, milledest t e m a midagi ei tea: „t e i s e d teavad, teised kõik teavad, mu oma teenijagi teab, ainult m i n a ü k s i olen see loll, kes midagi ei tea“ (362). See vihastav moment viib Karini täiesti tasakaalust välja, see põhjustab XXXII peatüki masendavat sõnadevalingut, mida oma jubeduselt ületab veel ainult lõpupeatüki pentsik vatramine ajakirjanikega: s i i n ilmneb oma viimses täiuslik-kuses kanapäiselt-rumala naise edevus, tühjus ja tühisus, — „rääkides Karinil aeg kadus ruttu,“ ütleb autor: „sest oli nii hea hulga aja tagant südame pealt midagi ära öelda, liiatigi veel lootusega, et see, mis sa ütled, l ä h e b l e h t e, ja saab kõigile teada... Kahju oli ainult ühest: Karin ei jõudnud ajakirjanikele kõike öelda, mis tal südames kipitses, sest enne teatas kohtuteener, et kohus tuleb“ (450). Stseen ajakirjanikega on i-tipu pähe panemine kõigele eelnenule; see on viimseks tõenduseks, et „naine teeb kõik pisikeseks ja näruseks“ (372), ka kõige suurema ja õilsama, ka oma armastuse; kõigesse segab naine oma edevust ning alpust, oma väiksust ja madalust.

*

„Kas on midagi hirmsamat kui et pead ettevaatlik olema sõnades?“ mõtleb kord Karin (400). Olla ettevaatlik, olla mõõdu-ka s oma sõnades, olla v a s t u t a v selle eest, mis ta ütleb, — see on Karini meelest „maapealne põrgu“. Ei häbi-ega vastutustunne tohi Karini arvates naist takistada; „vabalt“ peab ta tohtima ja võima kõik ütelda, mis keelele tuleb: ainult siis on tal hea ja kerge. Mitte mingi-sugused komplekside-kammitsad ärgu takistagu teda enda (ja teis-tegi) kohta „kõike“ ütlemast ükskõik kus või kellele, siis on ta „õnne-lik“. Piinlikkust Karini tüüpi naised ei tunne, viigilehte nende sõnad ei kanna.

Vatramise kõrval on seda liiki naisel n u t m i n e teiseks eluliseks vajaduseks ja kergendust-toovaks eneseväljendusvahendiks. Juba Ramilda „armastab nutta, sest nutu järele on hea ja kerge tundmus“

(II 247); Karinit näeme korduvalt ja kõige mitmekesisemal puhkudel nutvat: pisarate valamine on talle „pühaks pesemiseks, mis puhastab tema hinge ja keha kõigest saastast“ (350); ta „ei tea ilmas midagi paremat kui on nutmine“ (449), ükskõik siis, kas ta nutab heldimusest, härdumusest, haledusest, jonnist, vihast või tigidast abitusest. Karini pisarad ei ärata peaaegu kunagi kaastunnet, pigemini halvaksapanu (146) või tülgastust (283), — liig sageli on nende lätteks isekas, taltsutamatu enesemaksmapaneku iha, mis ei pörka tagasi kõige labasema toorusegi eest ja milles kujukalt väljendub täiesti arenematu intellekti saamatus, — Karin ju nutab enamasti puru r u m a l a olendi abitusest targema vastase ees.

Vaese Karini kurblooluseks on liiga tark mees, liiga tugevalt arenenud intellektiga eluseltsiline. Kuigi küll Kariniga võrreldes ig a mees tundub tark (isegi tühine ning väheütlev noormees Rõnee), tor-kab Karini vaimne piiratus Indreku kõrval ometi eriti silma. Indrek on juurdleja ning mõtiskleja, Indrek elab peaga; Karini pea on aga tühi nagu õnes kuul, kõik vaimne on talle vastik, kõike mõistusega-taibatavat ta vihkab. Mis Karinit huvitab ja tema silmis tähtis on, sellest ei oska Indrek lugu pidada; Karini ebajumalat — „seltskonda“ — ja selle arvamisi ei pea Indrek mikski. Karinile on äärmiselt tähtis, et ta igapäev õigeks ajaks kohvikusse jõuaks (50), Indrek aga kohvikus ei käi; ülimat õnne näeb Karin auto omamises (71), Indrekut auto ei huvita, temale teeb Karini autoigatsus nalja; Karin vajab „ajaviidet“ (23), Indrek ei hooli ajaviitest ise ega oska seda pakkuda Karinile; Karin „armastab lõbu“ (447), Indrek peaaegu vihkab seda. Pole seepärast ime, et Karin kestvalt halvustab oma meest, põlgab ning alahindab teda: „Küll oled sa rumal!“ (10) ... „Mis mees sa ka oled, kui sa sedagi ei tea...“ (85). „Sind ei arvesta ma üldse mitte“ (144). Karin tahab, et mees kogu oma aja pühendaks temale (23); tahab, et mees igal sammul oleks temast sõltuv, oleks tema omandus, tema asi, — seda nimetab ta siis „armastuseks“. Kuna Karini armastus on õige suurelt osalt omanikutunne ilma seesmise ühtekuuluvuse-tundeta, siis on see mõne aastaga tugevasti luitunud, — „oma on ju oma; sellest tüdineb“ (68).

„Võrdlemisi väga suurel määral sisaldab Karini armastus ka sensatsioonihimu: Karin tahaks üha, et mees „t e m a p ä r a s t midagi teeks“ (96), elamusi andes kaasinimestele ja seega Karinilegi, sest Karin ammutab elamusi kaasinimeste elamustest. Iseenda tühjusest vähemalt poolteadlik olles ihkab ta oma olemasolule ja tundeile tun-nustust mehe üleolekust; kuna ta vaimset üleolekut kuigi kõrgelt ei hinda, siis igatseb ta mehe puhtkehalist üleolekut: Karinile meeldib „pisut hirmu tunda“ (382); ta naudib meelsasti mehe „kõva kätt“, — kui mees kannatuse kaotab ja tema vaoshoidmiseks kehalist jõudu tarvitab, siis on Karinil „süda küll hirmus täis“, aga „mida kõvemini sa hoidsid, seda parem mul oli“ (285) ... Siin ilmneb sama sensatsiooni-janu, mis Kristit paneb armastama saladusi ja saladuslikkust, — siin ilmneb iginaiselik iha judinaid-tekitaivate elamuste järele, olgu need ükskõik mis laadi. Kuna Karin on abielunaine, siis otsib ta sääraseid elamusi muuseas ka teiste meestega seiklemisest. Seda enam, et „tei-sed“ mehed ja nende arvamine Karinile ta edevuse tõttu alati väga

tähtsad on (374); teadmine, et võõras mees teda ihaldab, ajab Karini südame rõõmu pärast värisema (399). Mitte sellepärast, et ta armunut ise vastu armastaks; ei, tegelikult armastab Karin siiski vaid oma meest, — niipalju kui ta üldse suudab armastada. Karini tunded ei lähe kuigi sügavale; võõraste meeste juurde ajab teda kas uudishimu (Paralepp) või soov oma mehele haiget teha (Rönee). Seejuures võtab Karin alati rohkem kui ta annab; ta laseb end suudelda, tunneb sellest edevat rahuldustki, kuid mõtleb endamisi: „mis sest, et sa mind suudled, ega ma sind ikkagi ei armasta“ (129).

Karini kiindumus Indrekusse on küll visa, kuid armastuseks seda õieti nimetada ei saa, — sisaldab ju armastusemõiste alati suuremal või vähemal määral vaimeset poolehoidu (mida Karin pole suuteline tundma), eelkõige aga sooja südamlikkust, mida Karinis ei leidu. Oma meheski armastab Karin peamiselt iseennast; see selgub eriti kujukalt romaani lõpul. Karini „armastuse“ suurus oleneb sellest, kui suur on tema arvates Indreku armastus tema vastu või veel täpsemalt üteldes: kui sensatsiooniliselt Indreku armastus väljendub. Mõistnud pole Karin Indrekut kunagi; kõige vähem küll mõistab ta Indreku traagilist peakaotust XXXVII peatükis: Karin usub üsna lihtsameelselt, et Indrek tulistas teda „armastusest“; Indreku meeleteheteid ei saa Karin oma algelise mõtlemis- ja mõistmisvõimega aru, nagu ta üldse aru ei saa ühestki komplitseeritumast, kitsa naiselikkuse silmapiiri ületavast hingeululisest nähtest.

Huvitavalt selgitavad Karini armastuse erilaadi Meleski surmale järgnevad „kättemaksu“-katsed: naiselikust nõrdimusest ja vihast hukutab Karin noormehe Rönee ennast kaelustama, nii et „selja kondid ragisesid“, ja mõtleb seejuures parastades Indrekule (324); pisut hiljem kujutleb ta end mõne sõiduki alla jäänuna ning surnuna ja mõtleb jällegi parastavalt Indrekule: „küll sa siis teaks!“ (326). Selle asemel, et rõõmus olla mehe õnneliku pääsmise üle, mõtleb Karin aina kättemaksule ja kaalutleb, kuidas ja millega „rabada“ meest kõige enam (331). Abituks ja haletsusväärseks osutub tema armastus; haletsusväärased on ennastrüetavad kättemaksud katsed süüdlasele, kes milleski süüdi pole; kõige haletsusväärsem on piinav teadmine, et kättemaksu katsed on asjatud. Nii panetanud sisetundega ju Karin siiski pole, et ta ise ei kannataks oma väärkäitumise all; aga ka nii arusaaja ta ei ole, et mõista Indreku suhtumist sellesse.

Nagu algelise hingeeluga olendid kunagi, tunneb Karin oma võrdlemisi ükskõikset abielulist vahekorda äkki tekkinud armukaadeduse mõjul märksa vahedamaks ja põletavamaks muutuvat. Kujuteldavat võistlejat on ta valmis kas või rotimürgiga hävitama, et siis Indrekule ütelda: „Säh, võta ta nüüd; nüüd on ta sulle paras!“ Selleski jälle väljendub iseka sooesindaja enesearmastusega segatud omandusetunne, ebavaimse kallakuga piiratud olendi madal kiivus, mis küll igasuguseid õigusi ja vabadusi nõuab enesele, kuid vähimatki õigusekübet ei taha loovutada oma elukaaslasele.

Hoopis teisiti armastab Tiina. Tema armastuses on vaikset, alis-
tuvat ning hoolitsevat soojust, väga ühetasast ja ühtlast, püsivat soojust. Tiina näol on „omapärase armsuse ja truuduse ilme“ (IV, 26), tema tähtsamaid iseloomujooni on suur lihtsus (IV 141), — mitte ahta silmaringiga inimese kohtlane lihtsus, sest loomu poolest on Tiina

„nutikas“ niisama kui Kristi, kellega tal üldse on rohkesti sarnasust, peamiselt oma suure andumusvõimega ja tunnete sirgjoonelisvega. Mida Kristile revolutsioon, seda on Tiinale tema tunded Indreku vastu; erandlik nagu nende tunnete sünd, on ka nende sitke visadus ja vaikne endassesuletus. Tiina on neid väheseid naisi, kes oskavad vaikida (IV 139, 256), kes oskavad hoida enda ja tarbekorral teistegi saladusi. Seejuures on Tiina ennastalgavalt abi- ja teenimisvalmina malbe, töötab meelsasti ning jõudsalt ega pea ühtki tööd alandavaks. Seda tüüpi töö- ja teotsemisrõõmsaid naisi tõepoolest ei alanda ka ükski töö; nad jäävad ümmardaja-seisundiski väärrikaks, enamasti ületades oma väarikusega Karini-tüüpi naiste tõusiklikku edevust ning upsakust ja rumalat kõrkust. Nood Karini-tüüpi naised (*Tõde ja õigus* kujutab neid mitmes teisendis) on erikaalult nii kerged, et nad meenutavad laste õhupalle või seebimulle, mis alati kipuvad õhku tõusma ja seal tasakaalutult hüplema; Tiina-tüüpi naisi seob nendes peituv kaalukas tuum maa külge, nad on ehk esimesel pilgul näiliselt proosalisemad, kuid osutuvad selle-eest raskeis olukordades alati usaldusväärseiks.

Karin vajab ise tuge, millest kinni haarata ja mille külge klammerduda; Tiina on teiste toeks. Karin nõuab alati endale ajaviidet, rõõmu, vaheldust ja lõbu; Tiina hoolitseb lakkamatult kaasinimeste eest, leppides ise üsna vähesega: armastatud inimese olemasoluga, tema lähedusega, tema nägemisega. Rõõmu-erutust tekitab Tiinas paljas teadmine, et armastatu on „teda tähele pannud“ (IV 330); Tiina on „piskuga harjunud“, tal pole kuigi palju rõõmu tarvis, et õnnelik olla (V 361). Tiina pole hellitatud Ramilda, kes alles naiivselt arvab, et „õnn olgu ikka kas pööraselt suur, nii et ta hulluks ajab, või teda parem ärgu olgugi“ (II 252); Tiina oskab rahulduda üsna vähesega, ta koguni leiab, et „õnn on nagu arstirohi: mida kibedam, seda parem“ (IV 309). Tiinale on kibegi magus küllalt, kui see on seotud tema suure saladusega.

Tiina armastuses on vaurat austust, väga habrast delikaatsust ja hella häbelikkust (V 254), on usaldust, mis alati nõus on pimesi alistuma igale armastatu soovile ja nõuandele (V 144, 257), on loomulikult ka natuke naiselikku edevust (V 143) ega puudu süütu kavaluski, mis oskab end maskeerida rumaluseks või lihtmeelsuseks (V 137).

Indrek nimetab Tiinat kord „täiskasvanud lapseks“ (V 234); kui lapselikkus tähendab alandlikku enesesalgamist ja kaasinimese õiguste respektierimist, siis on Tiina laps. Aga need pole lapseomadused, sest need omadused eeldavad küpsust ning juba-valminud isiksust. Laps on enesearmastaja, laps on muretult-isekas olend; Karinit võiks ehk ennemini nimetada lapselikuks, kui ta leiab, et „pole ilmas midagi ilusamat kui kellelki naiselt tema mees üle lüüa“ (IV 104). Tiina suhtumine armastatu naisesse on alistuvalt-lootev (V 386), kui nii võib ütelda; see on peaaegu filosoofiline oma lihtsas komplitseerituses. Tiinal on alati kõik selge, nii palju kui asi puutub temasse endasse; ainult ehk teiste pärast, kaastundest või peenetundelisvest teiste vastu on ta sunnitud sõnadesse takerduma. Karin vigurdab iseendagi ees, puistab endale puru silma (IV 88—89), varjatud eesmärke taotledes.

On väga paljuütlev, et Karin samuti lõpetab surmaga nagu Ramilda ja Kristi. Nad kõik on liiga ühekülgsest-naiselikud, algeliselt-naiselikud, ja sellepärast praktilise elu seisukohalt vaadates ebasoovitavad olendid. Ramilda-Karini-tüüpi naine on väsitav ja koormav luksuse, mis ainult iseenda pärast on olemas ja millest ühiskonnal pole mingit kasu, on üksnes kahju. Karin ei oska ega taha end ühiskondlikku ellu sisse lülitada; ta ei taha midagi teada tööst ükskõik missugusel kujul, isegi oma lapsi ei viitsi ta kasvatada, neist on ta alati „tüdinunud“ ja jätab nad võõra hooleks. Karin nõuab elult sensatsioonide; abielu olgu tal vahendiks, mis tekitaks temas „häbi“ või „hirmu“ ja võimaldaks tal ennast igapäev uuesti „tühjaks“ rääkida või „tühjaks“ nutta, et aina värskena ja kergelt-muretuna lipata oma kodunt välja kohvikusse või „seltskonda“. Karin on kurnav parasiit oma kodu ja kogu ühiskonna organismis; elu-loogika nõudel ta peab hävima, — kui ei hävi tema, siis hävib kodu-mõiste, hävib mees, hävivad lapsed. Kodu, mehe ning laste pärast on tähtis ja tarvilik, et Karinit ja temataolisi asendaksid tugevamad, elujõulisemad, praktiliselt-positiivsemad Tiina-tüüpi naised.

Muidugi: kitsalt-naiselik ja ühekülgne on Tiinagi; vaimselt on ta vähe arenenud, inimesena pole ta nii väärtuslik kui naisena. Kuid ei saa salata, et Tiina tundub arenemisvõimeline: temast võib mehele ajajooksul saada kaaslane igal alal. Tiinast võib tema head tahet, nutikat pead ja suurt kohanemisvõimet arvestades kujuneda edasiviiv, tiivustav ja ergutav tegur oma mehe elus ja elus üldse; temataolised võivad kasvada tolele kõrgusele, kus enam pole soo-esindajaid, pole naisi ega mehi, vaid on inimesed. Karin aga tähendab ummikut, millest välja ei vii ükski rada.

M. Sillaots